

Голові разової спеціалізованої вченої ради  
з присудження ступеня доктора філософії  
у Кам'янець-Подільському національному  
університеті імені Івана Огієнка  
доктору мистецтвознавства, професору  
УРСУ Наталії Олексіївни

### **ВІДГУК**

**офіційного опонента доктора історичних наук, професора, професора  
кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського  
державного педагогічного університету імені Павла Тичини**

**СВЯЩЕНКО Зінаїди Василівни**

**на дисертаційну роботу «Зародження і розвиток фотомистецтва  
в Кам'янці-Подільському та його феномен у соціокультурному житті міста  
(кінець 1850-х рр. – листопад 1918 р.)»**

**БАБЮКА Дмитра Сергійовича**

**представлену на здобуття ступеня доктора філософії**

**з галузі знань 03 Гуманітарні науки**

**за спеціальністю 032 Історія та археологія**

**Актуальність теми дисертаційної роботи.** Актуальність теми дисертації зумовлена, з одного боку, зростанням популярності фотодокументів та інших візуальних джерел як об'єкта теоретичних досліджень у сучасних джерелознавстві та культурології, що пов'язано зі світовими тенденціями візуалізації інформації, зокрема візуалізації історичних знань. З іншого боку, наявністю усталеної традиції використання фотодокументів як основи історичних досліджень. Залучення та аналіз фотографій, допомагає бачити минуле в конкретиці, деталях та динаміці, фотографії виступають своєрідними артефактами свого часу, і, як жодне інше джерело, здатні передати нам дух, атмосферу минулого, проливаючи світло на конкретний спосіб існування

людини у соціумі у сукупності її щоденних практик і ритуалів, з дрібницями побуту, зовнішнього вигляду, емоційного стану, поведінки тощо.

Тема дослідження є досить перспективною, адже на сьогодні актуальними залишаються питання розвитку теоретичної, методологічної та термінологічної бази фотографічного джерела, способи його відокремлення від усього наявного фотоматеріалу, створення внутрішніх класифікацій та визначення особливостей критичного аналізу. Інтерпретація зображень з часом і технологією зйомок розширить можливості їх використання для наукових досліджень.

Важливість дослідження підтверджується й тим, що воно є складовою науково-дослідної теми кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Проблеми історії суспільних змін і трансформацій в Україні від найдавніших часів до сьогодення» (номер державної реєстрації 0122U000516).

**Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.** Д.С. Бабюк поставив перед собою надзвичайно складне і разом з тим, надзвичайно цікаве у науковому плані завдання: з'ясування усіх компонентів зародження і розвитку фотомистецтва в м. Кам'янці-Подільському та визначення його феномену в соціокультурному житті міста наприкінці 1850-х рр. – листопаді 1918 р. Виходячи із цього, не викликають заперечень задекларована мета роботи, дослідницькі завдання, хронологічні рамки роботи та її практичне значення для освітньої та наукової діяльності.

У дисертації, відповідно до чинних вимог, представлено усі необхідні структурні елементи. Загалом структура роботи, що опонується, відповідає меті, завданням. Матеріал викладено логічно, послідовно.

У першому розділі «Історіографія, джерела та методологічні засади дослідження» дисертантом з'ясовано стан наукової розробки теми, джерельну базу та методологію дослідження. Аналіз історіографії у дисертації (підрозділ 1.1) відображає основні тенденції в історіописанні з теми дослідження. Дисертант толерантно та об'єктивно схарактеризував напрацювання і

досягнення попередників із питань, дотичних із його темою. Теоретичні міркування дисертанта на початку підрозділу переконують у тому, що Д.С. Бабюк у цілому володіє інструментарієм наукового історіографічного аналізу. Доцільним є звернення до вивчення історіографічної традиції функціонування фотографії, зокрема до досліджень, у яких розглядають фотографію як джерело й особливий спосіб фіксації та самопрезентації культури, що зумовлено недостатньою кількістю спеціальних історіографічних і джерелознавчих праць, які стосуються зазначеної теми.

У підрозділі 1.2 дисертантом подано фаховий аналіз джерельної бази, опрацьованої ним під час написання роботи та залученої до дисертації. Не викликає заперечень класифікація джерел, залучених дисертантом до проведеного ним дослідження. Позитивно, що до роботи залучено масив неопублікованих історичних джерел, значну частину з яких вперше введено до наукового обігу. Зокрема, під час написання дисертації її автор опрацював документи та матеріали, що зберігаються у фондах таких архівів: Державний архів Хмельницької області (ДАХМО), Центральний державний історичний архів України (ЦДІАК), Центральний державний історичний архів України м. Львова (ЦДІАЛ), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО) у м. Київ, Російський державний історичний архів (РГІА) та Центральний державний архів кінофотофонодокументів (ЦГАКФФД СПб) у м. Санкт-Петербург, Російський державний військово-історичний архів (РГВІА) та Російський державний архів кінофодокументів (РГАКФД) у м. Красногорськ, а також Державний архів Швеції (RAO) та Австрійський державний архів (ÖStA) у Австрії. До дослідження було залучено опубліковані та неопубліковані матеріали ряду музеїв, наукових товариств та установ, приватних колекцій, інтернет ресурси.

Заслужовує на увагу те, що дисертант класифікував фотографії за категоріями та уклав таблицю, яку представлено в додатках (дод. Я).

Гармонійним доповненням неопублікованої джерельної бази, залученої до дисертації, став корпус опублікованих джерел. Рівень достовірності

джерельної бази, її репрезентативності, на думку офіційного опонента, є достатнім. Це дозволило здобувачеві досягти поставленої мети, вирішити дослідницькі завдання, належним чином обґрунтувати авторські висновки.

Позитивної оцінки заслуговує підрозділ 1.3, що стосується методології дослідження. Його написано з урахуванням сучасних тенденцій у розвитку методології науково-історичного пізнання. Безсумнівною заслугою автора є те, що він не обмежився лише констатацією тих чи інших методів та принципів наукового дослідження, а конкретно розкрив, як він ними послуговувався, вирішуючи ті чи інші наукові завдання, поставлені до дисертації. Все це значно додає опонованій дисертації в плані науковості, наукової обґрунтованості висновків і положень.

У другому розділі «Фотографія як соціокультурне явище» автором розкрито зародження фотомистецтва на території українських земель Австрійської та Російської імперій, де його центрами були міста Київ, Львів, Миколаїв, Одеса. Визначено, що першим містом на Поділлі, у якому було відкрито перший фотографічний заклад, став саме Кам'янець-Подільський.

Розглянуто трансформації комунікативних, ціннісних та ідентифікаційних характеристик осіб, які здійснювали фотографічні практики від мистецтва до професійного ремесла, від елітарної розваги заможних громадян до повсякдення пересічних мешканців міста. Встановлено прізвища фотографів, які провадили свою професійну діяльність у м. Кам'янці-Подільському, визначено або уточнено часові межі роботи кожного з них, досліджено участь окремих фотографів в іншій професійній діяльності для покращення їхнього фінансового становища або приваблення місцевої публіки до фотографічних закладів.

Позитивної оцінки заслуговує спроба дослідити виникнення аматорського фотографічного руху у місті.

Поза науковою увагою дослідника не опинилися також питання, які стосуються особливостей імперського законодавства, що регулювало фотографічну діяльність; підкреслено, що на початку діяльності фотографи

обіймали статус митців і не обмежувалися у правах. Описано технологічний процес фотографічної зйомки, що дозволило усвідомити тогочасну культуру мистецтва фотографії і ставлення суспільства до цього виду діяльності.

Інформаційно насиченим є третій розділ дисертації «Фотосвітлина як джерело вивчення повсякденного життя кам'янчан», у якому проаналізовано візуальні особливості портретних фотографій, створених у професійних ательє.

Розглядаючи особливості студійної фотографічної зйомки, дисертант не лише визначив основні композиційні прийоми, які використовували місцеві майстри для створення фотографічного зображення, а й розглянув особливості фотографічної зйомки різних вікових груп: дітей, дорослих, родичів, подружжя, друзів та ін., а також з'ясував спільну тенденцію в зображенні їх різними фотомитцями міста Кам'янця-Подільського, а також розбіжності, що робило кожного фотографа унікальним у своїй професійній діяльності.

Вважаємо аргументованим твердження здобувача про те, що із 1880-х рр. фотографія активно проникала в повсякденне життя місцевих жителів.

Досліджуючи повсякденне життя як об'єкт фотографування, дисертант не оминає увагою і процес виходу фотографів за межі фотографічних студій, що відбувався на початку 1890-х рр., і зародження репортажної (вуличної) фотографії. Фотографія набула популярності та почала розповсюджуватися серед жителів, впроваджувалася в судочинство, доповнювала справи у поліцейських відділах, засвідчувала особу тощо.

Варто погодитися з цілком слушною тезою здобувача стосовно того, що фотографія тісно пов'язана з культурною спадщиною, стала її частиною. Такий взаємозв'язок дослідник пояснює доказовими якостями фотографії, які визначили її універсальним та достовірним інструментом досліджуваного періоду.

Як і попередні, ґрунтовністю вирізняється четвертий розділ «Зародження наукової фотографії, її роль у реконструкції історико-топографічної структури міста та його пейзажів», у якому проаналізовано типологічні ознаки фотографічного знімка, простежено зміни його оформлення, що визначенс

естетичними смаками суспільства і прагненням фотографів задовольнити запити клієнтів.

Вигідно позиціонує в даному розділі матеріал, присвячений типологічним ознакам фотографічних карток. Аналізуючи інформаційний потенціал фотографічних бланків Д. Бабюк переконливо доводить, що фотографія у другій половині XIX – початку XX ст. була твором мистецтва, у створенні якого брали участь майстри-фотографи, художники-графіки, літографи та печатники.

Досліджуючи у підрозділі 4.2 фотографію як джерело вивчення історико-топографічної структури міста, дисертант виявив інтерес фотографів м. Кам'янця-Подільського з кінця 1860-х рр. до фотографування панорамних видів міста та фіксації змін планувальної структури Старого міста. Не викликає заперечень теза автора про те, що досліджений масив фотографій є цінним зображальним джерелом для проведення відновлювальних і реставраційних робіт на історичних об'єктах Кам'янця-Подільського, що дозволяє відтворити їх зовнішній вигляд.

Значний науковий інтерес становить аналіз панорамних зображень Кам'янця-Подільського та фотознімків оборонних споруд зі змістом творів письменників та поетів, зокрема Г. Сенкевича. Це було рекламою історико-архітектурних пам'яток міста для туристів із Царства Польського, підсилювало враження від описаних у художніх творах подій, пов'язаних із Кам'янцем-Подільським.

У висновках до дисертації Д.С. Бабюка підведено підсумки проведеного ним дослідження. За змістом – це відповіді на поставлені у вступі наукові завдання. Вони підтверджують новизну та оригінальність дослідження, вміння дослідника осмислювати опрацьований матеріал, відтворюють авторське бачення і глибоке розуміння обраної наукової проблеми.

Логіка викладу матеріалу корелюється з предметом і обраними методами дослідження. Це дозволило здобувачеві сформулювати підґрунтя з наукових підходів і концепцій, які лягли в основу його наукових розвідок. Для дисертації

характерна системність та ясність викладення матеріалу, вміння виділити суттєві моменти, чітко їх аргументувати.

Належний ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність забезпечені, зокрема, використанням джерел та літератури за темою дисертації. Їх список налічує 922 найменування.

**Наукова новизна одержаних результатів.** У дисертації Сергія Бабюка вперше комплексно досліджено виникнення та функціонування фотографії як компонента повсякдення м. Кам'янця-Подільського з позицій історичного підходу. Вперше в історіографії світлини фотографів м. Кам'янця-Подільського стали предметом комплексного дослідження, зокрема вироблено методологічну парадигму їх вивчення, визначено ключові поняття, окреслено завдання із дослідження процесів зародження та становлення фотомистецтва та його ролі в соціокультурному житті м. Кам'янця-Подільського в період із кінця 1850-х рр. до листопада 1918 р., запропоновано їх послідовне розв'язання.

**Практичне значення одержаних результатів.** Вважаємо, що результати дисертаційного дослідження мають наукове та практичне значення:

- наукове значення роботи визначається самою постановкою та вирішенням проблеми, пов'язаної із з'ясуванням усіх компонентів зародження і розвитку фотомистецтва в м. Кам'янці-Подільському та визначенні його феномену в соціокультурному житті міста наприкінці 1850-х рр. – листопаді 1918 р.;

- практичне значення роботи полягає, передусім, у тому, що представлені у ній історіографічний огляд, фактологічний матеріал, сформульовані теоретичні положення, висновки та узагальнення суттєво розширюють і доповнюють сучасне уявлення про зародження та становлення фотомистецтва та його ролі в соціокультурному житті України на прикладі м. Кам'янця-Подільського в період із кінця 1850-х рр. до листопада 1918 р., зібраний та проаналізований матеріал може бути використаний під час написання монографій і навчальних посібників з історичного документознавства, історії

України, історії культури, історичного краєзнавства, у розробці спеціальних навчальних курсів з історії повсякденності та історії розвитку фотографії в Україні. Виявлені, проаналізовані та оприлюднені фотографії та фотодокументи можуть використовуватися під час укладання ілюстрованих каталогів, фотоколекцій, організації та проведення музейно-виставкової роботи, в історико-архітектурних розробках, у культурологічних розвідках, у проєктувальних та реставраційних заходах з охорони пам'яток архітектури м. Кам'янця-Подільського.

**Наукові праці, які відображають результати дисертації.** Ключові положення й результати дослідження достатньо повно апробовано в доповідях на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях. Головні ідеї дисертації оприлюднено в 25 наукових працях, зокрема: 6 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, 2 статті в закордонних виданнях, 17 публікацій апробаційного характеру. Усі публікації за результатами дисертації Д. Бабюк виконав одноосібно, окрім однієї. Тематика опублікованих праць відповідає результатам дослідження, робота апробована належним чином.

**Відсутність порушення академічної доброчесності.** Дмитро Бабюк в дисертації дотримав вимог чинного законодавства щодо авторського права і принципів академічної доброчесності. У роботі наявні покликання на джерела інформації у випадку використання ідей, розробок, теорій, тверджень інших авторів, надано достовірну інформацію про методологію і результати дослідження.

**Загальна оцінка дисертації.** Визначаючи високий науково-дослідницький рівень виконаної Д.С. Бабюком дисертаційної роботи, яка характеризується своєю актуальністю, новизною, оригінальністю й завершеністю, на нашу думку, деякі її положення, твердження й узагальнення потребують уточнень та викликають потребу у їх обговоренні:

1. Незважаючи на загалом кваліфікований аналіз історіографії, у підрозділі 1.1 варто було б розробити періодизацію історіографії проблеми (при



цьому є запропоновані моделі періодизації історіографії І. Колісник, Я. Калакури, А. Коцура та В. Коцура, інших вітчизняних дослідників, до яких варто було б апелювати), або ж виділити окремі тематичні ніші (наприклад, узагальнюючі праці із проблеми, що досліджується, «візуальні студії», дослідження біографій і творчого доробку українських фотографів, праці зарубіжних дослідників, історіографія фотографічної справи у м. Кам'янці-Подільському тощо). Окрім того, історіографічний огляд часто редукує до бібліографічного анотування.

2. Довідкові та енциклопедичні видання альбомів із репродукціями видових фотографій, каталоги видових документальних поштівок, у яких фотографічні зображення відіграють важливу роль, становлять джерельну базу дослідження, а дисертант виокремлює їх в окрему групу публікацій, які відносить до історіографії проблеми (ст. 44). Це саме стосується і типових статистичних збірок губерній і областей Російської імперії «Памятная книжка», «Адрес-календарь», «Вся Россія», «Весь Юго-Западный край» та ін.

3. На нашу думку, робота б виграла, якби її автор розробив власну методику аналізу фотографій як історичного джерела і представив її у підрозділі 1.3., а також розробив певні практичні рекомендації щодо використання теоретичних положень дисертації.

4. Для дисертації домінуючим є описовий характер, у зв'язку з цим авторська позиція дисертанта простежується не надто активно. Автор більше акцентує увагу на позиціях тих чи інших дослідників, більш характерним є використання їх цитат.

5. Варто було б у підрозділі 1.2. обґрунтувати доцільність використання у дослідженні архівних матеріалів держави-агресора, адже МОН України при створенні творів наукового характеру рекомендує обмежити використання (цитування) джерел інформації держави-агресора (Лист МОН 1/19894-24 від 25.10.2024 р.).

6. До недоліків можна віднести і те, що у роботі зустрічаються певні редакційні та стилістичні огріхи.

Висловлені вище критичні міркування опонента не знижують високої оцінки опонованої дисертації, аргументованості та ґрунтовності осмислення проблеми, що стосується зародження і розвитку фотомистецтва в Кам'янці-Подільському та його феномену у соціокультурному житті міста (кінець 1850-х рр. – листопад 1918 р.).

Отже, дисертація Дмитра Сергійовича БАБЮКА на тему: «Зародження і розвиток фотомистецтва в Кам'янці-Подільському та його феномен у соціокультурному житті міста (кінець 1850-х рр. – листопад 1918 р.)» відповідає спеціальності 032 Історія та археологія, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор, Дмитро Сергійович БАБЮК, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

**Офіційний опонент:**

доктор історичних наук, професор,  
професор кафедри всесвітньої історії  
та методик навчання  
Уманського державного педагогічного  
університету імені Павла Тичини

Зінаїда СВЯЦЕНКО

Підпис професора кафедри всесвітньої історії та методик навчання  
Зінаїди СВЯЦЕНКО засвідчую

Т. в. о. ректора  
Уманського державного  
педагогічного університету  
імені Павла Тичини



Андрій ГЕДЗИК